

OSMANLI DEVLETİ'NDE ASKER KAYNAKLARINDAN “KUL KARDEŞLERİ”

Öz: Bu makalede, Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıl başına kadar farklı bir işlerliğe sahip olan ve ağırlıklı olarak ihtidaya dayanan kul kardeşliği incelendi. Kul kardeşliği ehemmiyetli bir kaynak olmasına rağmen şimdiye kadar tafsilatlı bir çalışmaya konu olmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın maksadı uygulamanın etrafıca ele alınmasıdır. Bu kapsamda kul kardeşliğinin kaynakları, askerî güç olarak kullanılma şekilleri incelendi. Netice olarak bu yapının Osmanlı askerî düzeninin XVII. yüzyıl başına kadar geçerli olan özellikleri itibarıyla var olduğu ve bu özelliklerdeki değişimle birlikte daha sınırlı bir alanda yer bulunduğu ortaya koyuldu. Çalışmada esasen Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivindeki resmî kayıtlar kullanılırken ayrıca dönem yazarlarından istifade edildi.

Anahtar Kelimeler: Kul, yeniçeri, kardeş, akraba, ihtida, dirlik.

KUL BROTHERS IN THE OTTOMAN STATE AS A RESOURCE FOR MILITARY RECRUITMENT

Abstract: This article examines the *kul* brotherhood, which had a different functioning in the Ottoman State until the beginning of the 17th century and was predominantly based on *ih̄tida* [conversion to Islam]. Although the *kul* brotherhood is an important issue, it has not been the subject of a detailed study until now. Therefore, the purpose of this study is to examine the practice in detail. In this context, the sources on the *kul* brotherhood and the ways in which it was used as a military force were examined. As a result, it was revealed that this structure existed with the characteristics of the Ottoman military order that were valid until the beginning of the 17th century and that it presented itself in a more limited area together with the change in these characteristics. While the official records in the Presidential State Archives of the Republic of Türkiye were mainly used in the study, the authors of the period were also utilized.

Key Words: *Kul*, janissary, brother, relatives, *ih̄tida* [conversion to Islam], *dirlik* [fief given as salary].

Abdulkasim GÜL

(Dr.)

<https://orcid.org/0000-0003-3916-1509>

abdulkasim.gul@erzurum.edu.tr

Erzurum Teknik Üniversitesi, Strateji
Geliştirme Daire Başkanlığı

Geliş Tarihi: 05.08.2024

Kabul Tarihi: 26.12.2024

Özgün Makale

DOI: 10.46953/askeritarih.1528417.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin daimî ordusunu kapıkulu ocakları, eyalet askerleri ve donanma kuvvetleri teşkil etmekteydi. Yeniçeri, cebeci, topçu ve top arabacıları kapıkullarının yaya; sipah, silahdar, sağ ve sol ulûfeciler, sağ ve sol garipler altı bölük olarak süvari sınıfıydı.¹ Eyalet

¹ Kapıkulu ocakları hakkında bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları, Cilt I-II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988. Halil İnalıcık;

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2024, Sayı 36: 61-77

askerleri ise tımarlı sipahilerdi.² Fetih ve sürekli genişleme devri olarak bilinen XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar olan dönemde, asker ihtiyacı oldukça yüksek olmasına rağmen kapıkullarının mevcudu 25-30 bin seviyesindeydi. Bu rakam sonraki döneme oranla oldukça azdı.³ Yani hazineден sürekli maaş alan merkeze bağlı asker sayısı düşük tutulmuştu. Ordunun büyük kısmını eyalet askerleri teşkil etmekteydi ki bunların mevcudu cebelüleriyle yani tımar-zeamet sahiplerinin donatıp getirdikleriyle beraber I. Süleyman zamanında 81 bindi.⁴ Piyade ihtiyacı ise esasen azep adıyla 50 bin seviyesine varabilen ücretli askerlerle sağlanmaktaydı.⁵

İşleyişe göre kapıkulu ocaklarından tımarlı sipahilere ve genişleyen sınırlardaki kalelerin gediklerine sürekli geçiş vardı. Dolayısıyla hem boşalan kapıkulu ocaklarına hem de merkezden uzak muhitlerde icra edilen askerî harekâta nefer temin etmek gerekliydi. Kapıkulu kaynaklarından birisi devşirme idi ancak sağladığı insan gücü, ihtiyacı sağlayacak derecede değildi. Bu durumda ihtida, ispatlanmış yiğitlik, bir devlet adamına mensubiyet ve hısnılık yollarıyla düzene asker girişine müsaade edilmiştir. Bu yollardan biri, ihtida veya askerî zümre mensuplarına yakınlığa dayanan bir yapı olan *kul kardeşliği* idi.

Osmanlı müverrihlerinin -çalışma içinde verilen- eserlerinde kul kardeşleri sadece isim olarak geçmekte olup mensuplarının asıllarından yahut askerî yapılarından tafsilatlı şekilde bahsedilmemiştir. Günümüzde yapılan çalışmalarda da kul kardeşleri hakkında yeterince malumat bulunmamaktadır. Bu çalışmaların ilkinde İsmail Hakkı

Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar, II, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014. Murat Yıldız; Bostancılıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2011. Abdulkasım Gül; Yeniçeriliğin Tarihi, Cilt I-II, Küre Yayınları, İstanbul, 2022. Coşkun Ünsal; Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2023. Osmanlı donanması için ise bk. İdris Bostan; Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015. İdris Bostan; Osmanlı Bahriye Teşkilatı; XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.

² Tımar düzeni hakkında genel malumat için bk. Ömer Lütfi Barkan; "Tımar", Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, C 12/1, s. 286-332. Halil İnalçık; "Tımar", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 41, s. 168-173.

³ 933/1526-27 yılına ait bütçede bütün kapıkullarının sayısı 24146 idi. Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 15/1-4, s. 300. 1568 yılında yeniçeri, kapıkulu sipahileri, cebeci ve topçuların sayısı 27 bin seviyesindeydi. Aynı sınıfların sayısı 1609'da 66 bin, 1670'de 76 bindi. Halil İnalçık; Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), (Çeviren: Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 90.

⁴ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA, d.), 9439.

⁵ Bostan Çelebi; Târih-i Sultan Süleyman, Viyana Millî Kütüphanesi, No.: 998, vrk. 18, 252, 256, 278.

Uzunçarşılı kul kardeşlerini, XVI. yüzyıl sonunda askere olan ihtiyaca binaen “yabancılardan” taşra kalelerinde istihdam edilen ve Yeniçeri Ocağı’na geçen askerler olarak göstermektedir.⁶ Linda D. Darling’ın XVI. yüzyılda Şam yeniçerileri üzerine yaptığı çalışmaya ise kul kardeşliği, mahiyetinden çok asker kaynağı olması bakımından konu olmuştur.⁷

Mahiyeti ve muhtevası ortaya konulmaya muhtaç bu yapı üzerine çalışmanın esas zorluğu, kanunnameleri veya teşkilatlarını gösterir müstakil düzenlemelerin mevcut olmamasıdır. Zorluk ancak uygulamayı gösterir kayıtlarla telafi edilebilirdi ki bu da çok yoğun bir arşiv çalışmasıyla aşılabilirdi. Bundan dolayı Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivindeki çeşitli fonlardaki defterler ve müteferrik evrak incelendi ve bunlardan kul kardeşliğini etraflıca ortaya koyabilecek bilgi üretildi. Uygulamanın işlerliğinin anlaşılması için özellikle ruûs ve mühimme defterlerinin atlanmadan incelenmesine gayret edildi. Arşivde XVI. yüzyıl öncesine ait araştırma konusu ile alakalı yeterince defter ve belge bulunmamaktadır. Bu yüzden XVI. yüzyıl ve sonrası kayıtlar incelenmiştir.

Kul Kardeşleri

Osmanlı düzeninde askerî zümre mensuplarının oğullarının yani kul oğullarının irsîyeten babalarının sınıfına dâhil olması⁸ benzeri bir hak, bunların kardeşleri ve akrabalarına tanınmıştı. Yani her dereceden askerîn akrabaları da belli şartları sağlamakla bu zümreye dâhil olabiliyor ve çeşitli türden dirlik elde ediyorlardı. İşlerlik bir nevi kefillik ve ispat üzerine kurulu idi. Kardeşleri ve akrabalarının aracılığı, askerliğe uygun olmaları, bir tecrübeden geçirilmeleri ve yararlılıklarını göstermeleri şartlarıyla istihdamları sağlanıyordu.

Kul kardeşi ve akrabalarının tespiti bakımından “kul” kavramının muhteviyatı ehemmiyetlidir. Yani kimin kardeşleri ve akrabaları bu kapsama dâhildi? Osmanlı askerî anlayışında kul kavramının mahiyeti oldukça geniş tutulmaktaydı. İfade sadece merkezdeki ocakların, yani kapıkullarının mensuplarına mahsus değildi. Beylerin-paşaların maiyetleri, kale muhafızları da kul olarak

⁶ Uzunçarşılı; age., Cilt I, s. 172.

⁷ Linda T. Darling; *The Janissaries of Damascus in the Sixteenth Century, Or, How Conquering a Province Changed the Ottoman Empire*, Berlin, 2019.

⁸ Askerî zümrenin oğullarının raiyyetliği tercih etmediklerinde babaları sınıfından sayılacakları bir kanunnameye geçmektedir. Buna bağlı olarak oğulların babalarının sınıfında istihdam edilmesi gibi bir düzen vardı. Gül; age., Cilt I, s. 69.

kabul ediliyordu.⁹ Tabii gösterilenlerin menşelerinin benzer olması durumu olsa da kul kelimesi sadece bunlar için değil her türlü askeri karşılayacak şekilde kullanılıyordu.¹⁰ Bu durumda kul kardeşliği ve akrabalığı hem bu gösterilenler hem de aynı havuzdan beslenen timar-zeamet tasarruf edenler için geçerliydi. Aşağıda-yeniçerilikle münasebet kapsamında-bahsedileceği üzere kul kardeşliğinin ağırlık tarafı kapıkullarında olsa da XVI. yüzyıl başındaki uygulama, hemen her sınıf askerinin akrabalarının askerî yapılara dâhil olduğunu göstermektedir. Bu tür girişler künye kayıtlarından da görülebilmektedir.¹¹

Kul kardeşi ve akrabalarının en önemli kaynağı ihtida idi. İhtida edenlerin büyük nispetini ise devşirilen yahut pençik usulüyle kapıkullarına dâhil edilenlerin yakınları teşkil etmekteydi. Devşirmeler ve pençik usulüyle yahut diğer şekillerde sağlanan köleler içtimai ve şahsi münasebetlerden arınmış kişiler değildi. 20 yaşına kadar varabilen devşirmelerin¹² ve -çok küçük yaşta esir edilenler dışında- kölelerin geçmişleriyle bağlantıları kopmazdı. Onlar aileleriyle ve memleketleriyle münasebetlerini devam ettirirlerdi. Hatta devşirmelerden geri dönmeye çalışanlar olduğu gibi aileleri de onları takip eder, bazen kaçırmaya teşebbüs ederlerdi.¹³ Bu münasebetleri sayesinde en üstteki sadrazamdan en alttaki acemi oğlanlarına kadar askerî sınıf içindeki kulların kardeşleri, ana-babaları ve diğer akrabaları ihtida ediyordu.¹⁴ Münferiden ihtida edenler dışında bir devlet adamının

⁹ Defterdar ve sancakbeylerin maiyetlerinin kul olarak gösterildiği kayıtlar için bk. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Kâmil Kepeci Defterleri (KK.d.) 216, s. 88-89; BOA; KK.d. 219, s. 134.

¹⁰ 12 Temmuz 1607 tarihinde Ahıska Kalesi'ne ilk defa yazılan 301 Çerkez süvari, kul olarak gösterilmiştir. Mehmet Şahin, Kuyucu Murad Paşa'nın Celâli Seferi Mühimmesi (1607), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002, s. 118.

¹¹ Bu husus için şu misallere bakılabilir. Kapıkulu süvarilerine Mısır Seferi sırasında yazılan kul kardeşleri içinde Türk olanlar da dâhil her asıldan kişiler vardı. TSM, d. 5361. 22 Eylül 1573'te Budin'de kul kardeşi olarak ve yeniçeri kâtibine İstanbul'da da hizmet eden 8 kişiden 2'si mühtedi iken 6'sı Müslüman oğlu idi. BOA; KK.d. 226, s. 35. Halkavud Savaşı'nda yararlılıkları sebebiyle Mısır mustahfızan bölüğüne alınan 41 asker içinde mühtediler çoğunlukta iken bunların 14'ü Müslüman oğlu idi. BOA; KK.d. 228, s. 28.

¹² Devşirme uygulaması için bk. Uzunçarşılı; age., I, 13-18; Gülay Yılmaz; "The Devshirme System and the Levied Children of Bursa in 1603-4", Belleten, C 79, S 286, 2015, s. 901-30.

¹³ Devşirme ve acemi oğlanlarının aileleri ve memleketleriyle olan münasebetlerini gösterir bazı kayıtlar için bk. Bâb-ı Asâfi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d.) 3, hk. 1514; BOA; A.DVNS.MHM.d. 6, hk. 551, 574; BOA; A.DVNS.MHM.d. 7, hk. 2632; BOA; A.DVNS.MHM.d. 68, hk. 5.

¹⁴ Sadrazam İbrahim Paşa'nın kardeşi Ortos'a timar verilmişken sonra zeamet tasarruf etmekteydi. BOA; KK.d. 218, s. 42. BOA; KK.d. 219, s. 90. Ferhad Paşa'nın babası 30 Kasım 1558'de Müslüman olmuş ve Mustafa adını almıştı. Ferhad Paşa'nın kardeşi de Müslüman olmuş, hatta çağşigirliğe yükselmişti. 9 Ocak 1559 tarihli kayda göre Karaman beylerbeyinin papaz olan

çok sayıda akrabasının aynı anda Müslüman olması da oldukça yaygındı.¹⁵ Bundan kaynaklı olarak devşirme ve köle asıllı devlet adamları arasında iki veya daha fazla kardeş olmasından başka amcazadeler, yeğenler ve diğer akrabaların mevcudiyeti de fazlaydı.¹⁶ Öyle ki esir veya köle olan kardeşler bile zaman içinde birbirlerini bulmakta, biri diğerine dirlik temininde veya yükselme yollarında yardımcı olmaktaydı.¹⁷

İhtidanın bu şekliyle kapıkullarına alınanlar açıkça *kul kardeşi* ve *kul akrabası* olarak tanımlanıyordu. Mesela 26 Mayıs 1574 tarihinde Müslüman olan bir kişi için düşülen kayıttta şu ifadeler vardır: “Kul kardeşlerinden ve akrabasından olup Divan-ı Hümâyûn'da İslam'a gelmeğın acemi oğlanı olub ...”¹⁸

Müslüman olan kardeşler veya akrabaların bir kısmına, hemen dirlik temin edilirdi. Bunların çoğu ağa ve diğer devlet adamlarının akrabaları idi. Zaten XVI. yüzyıla ait ihtida kayıtlarına bakıldığında ilk elden dirlik verilenler içinde kul kardeşleri ve akrabaları ağırlıktadır.

kardeşi Müslüman olmuş 10 bin akçelik timar verilmişti. BOA; KK.d. 216B, s. 32, 62; BOA; KK.d. 238, s. 79. 30 Ekim 1573'te bir acemi oğlanının kardeşi ihtida etmişti. BOA; KK.d. 225, s. 350. 30 Mayıs 1584 tarihli kayda göre Yemen Beylerbeyi Hasan Paşa'nın akrabası Müslüman olmuştu. BOA; KK.d. 242, s. 327. Müslüman olması için anasını İstanbul'a götürmeye çalışan Rıdvan adlı bir yeniçeriye sıkıntı çıkarılmaması için 10 Kasım 1646 tarihinde Çıldır beylerbeyine emir verilmişti. BOA; A.DVNS.MHM.d. 91, hk. 478. Çeşitli derecelerdeki ağaların da kardeş ve akrabalarının Müslüman olmasına ilişkin şu kayıtlara bakılabilir. Bâb-ı Asâfi Ruus Kalemi Defterleri (A.RSK.d.) 1455, s. 5. BOA; KK.d. 242, s. 221. BOA; KK.d. 233, s. 179. BOA; KK.d. 225, s. 183. BOA; A.DVNS.MHM.d. 4, hk. 1036.

¹⁵ Mesela 11 Ağustos 1573'te bostancıbaşının beş kardeşi Rumeli'nden gelip Müslüman olmuş ve hasbahçelere acemi oğlanı olarak yazılmışlardı. BOA; KK.d. 225, s. 313. 1581 yılında mirahor Kurd Ağa'nın kardeşi ve akrabası Müslüman olmuştu. BOA; KK.d. 238, s. 344. BOA; KK.d. 239, s. 206.

¹⁶ Çok fazla yaygın olan durumu gösteren birkaç misal şunlardır: 1544 yılında Halep ve Karaman beylerbeylerinin kardeşleri divan çavuşu idi. 1545 yılında Hüsrev Paşa'nın kardeşi Çaşnığır Mehmed idi. Halil Sahillioğlu, H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 31-33, 364. 1550 yılında sadrazam Rüstem Paşa'nın kardeşi Bali Bey idi. BOA; KK.d. 209, s. 75. 8 Ocak 1557'de Lütfi Paşa'nın kardeşine sancakbeyliği verilmişti. BOA; A.DVNS.MHM.d. 2, s. 209. 1573 yılında Şam beylerbeyi Ahmed Paşa'nın kardeşi şahincibaşı idi. BOA; KK.d. 225, s. 207. 1580 yılında yeniçeri ağasının kardeşi Kurd Bey Selânik sancakbeyi idi. BOA; KK.d. 236, s. 399. Tırnakçı Hasan Paşa'nın kardeşi silahdardı. BOA; KK.d. 252, s. 77. 1596 yılında yeniçeri ağasının bir akrabası çaşnığır idi. BOA; A.RSK.d. 1474, s. 74. 1604'te Nihani Hasan Paşa'nın kardeşi Hüseyin Ağa yeniçeri ağası idi. Abdurrahman Sağır, Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000, s. 576. Gürcü Mehmed Paşa'nın kardeşi de önce sancakbeyi sonra beylerbeyi olmuştu. BOA; KK.d. 257, s. 122.

¹⁷ Pençik oğlanı iken yeniçeri olan Malkoç, daha sonra Sultan Bayezid'in iç oğlanlarının birinin kardeşi olduğu anlaşılmış ve onun iltimasıyla kapıkulu sipahilerine alınmıştı. T.SMA, d. 5361, s. 2. 3 Aralık 1555'te Karlı-ili alaybeyinin atazlı kölesi Cafer'e kardeşi olan kapı oğlanları ağası Mehmed, 6 bin akçelik timar temin etmişti. BOA; KK.d. 214, s. 30.

¹⁸ BOA; A.DVNS.MHM.d. 25, hk. 1578.

İhtida ile sağlanan bu insan kaynağından, genel yapıya uygun şekilde istifade edilmekteydi. Mühtediler yaşları, bedeni vasıfları, meslekleri-sanatları ve kendi taleplerine göre ocaklarda istihdam edilirdi. Doğrudan kalelerden gedik¹⁹ ve timar-zeamet²⁰ verilenler dışında genç yahut çocuk yaşta olanlar hallerine göre ya acemi oğlanı yapıldı²¹ yahut dil, örf ve adetlerini öğrenmek üzere Türk çiftçi ailelerinin yanına (Türk üzerine) verilirdi.²² Özellikle yaşları acemi oğlanlığına müsait olanların istihdamında akrabaları olan ocak ağalarının tesiri fazlaydı. Bunlar yükselme yolları daha kolay olan sarayların hizmetlilerine dâhil edilmekteydiler. Maharetlerine göre ustalık gerektiren meslek-hizmet birimlerine şakirt olarak da alınmaktaydılar. Şakirtler daha çok kardeşleri ve akrabalarıyla beraber istihdam ediliyordu.²³ Gediklerdeki boşalmalarda topluca da dirliğe geçiyorlardı. Mesela 5 Kasım 1589 tarihinde kapıcılığa ve sipahiliğe çıkanların yerlerine üstatların oğulları ve kul kardeşleri topluca mutfağı amire, hassa fırını ve fodula fırınına

¹⁹ 13 Şubat 1557'de saray ağası Mahmud Ağa'nın akrabası Müslüman olduğundan hisar gediği verilmişti. BOA; A.DVNS.MHM.d. 2, hk. 2009. 25 Ağustos 1565'te Müslüman olan hazinedarbaşının bir kısmına Draç Kalesi'den düşenden gedik verilmişti. Sadaret Defterleri, (BOA; A.d.) 2994, s. 34. 7 Ağustos 1582'de yeni Müslüman olan Mehmed'in kardeşi Mısır'da çavuş olduğundan burada bir dirlik verilmiştir. BOA; KK.d. 241, s. 7.

²⁰ Bununla alakalı oldukça fazla kayıt varken bunlardan bazıları şöyledir: 31 Aralık 1550'de Çaşnigir İskender'in Müslüman olan kardeşine 3 bin akçe timar, (BOA; KK.d. 209, s. 150); 4 Ocak 1558'de, timar sahibi bir kişinin 8 bin akçelik tımarnın 5 bini ölünce yeni Müslüman olan kardeşine verilmişti. BOA; KK.d. 216, s. 97. 14 Temmuz 1560'da Şahincibaşı Ahmed Ağa'nın Müslüman olan kardeşine 6 bin akçe timar (BOA; A.DVNS.MHM.d. 4, hk. 1036), 26 Nisan 1573'te yeniçeri ağasının akrabası Müslüman olunca 20 bin akçe zeamet (BOA; KK.d. 225, s. 239) ve 18 Mayıs 1581'de Müslüman olan bir yeniçeri kardeşine 3 bin akçe timar verilmişti. BOA; KK.d. 240, s. 26. 10 Kasım 1581'de Müslüman olan bir yeniçeri kardeşine timar verilmişti. Ertesi yıl da Müslüman olan küçük mirahorun bir akrabasıyla sadrazam Mehmed Paşa'nın kapıcısının akrabasına timar verilmişti. BOA; KK.d. 239, s. 193, 206, 350.

²¹ 8 Mart 1580'de ölen sekbanbaşı, yeniçeri çavuşu ve acemi oğlanının kardeşleri Müslüman olmuş üçü de acemi oğlanı yapılmıştı. BOA; KK.d. 225, s. 205. Bir kapıcı ile acemi oğlanın Müslüman olan kardeşleri de acemi oğlanı yapılmıştı. BOA; A.DVNS.MHM.d. 25, hk. 1727, 3026.

²² 26 Nisan 1573'te bir yeniçerinin kardeşi Müslüman olmuş Mustafa adı verilmiş ve Türk üzerine verilmişti. 23 Mayıs 1573'te iki bostancının akrabası iki oğlan Türk üzerine verilmişti. 30 Ekim 1573'te acemi oğlanı Kurd'un kardeşi Müslüman olmuş ve Türk üzerine verilmişti. BOA; KK.d. 225 s. 239, 262, 350. Bununla alakalı oldukça fazla kayıt vardır ki bir kısmı için bk. BOA; A.DVNS.MHM.d. 25, hk. 2626, 3018. BOA; KK.d. 239, s. 303.

²³ 1565-66 yılı mehteran-ı hayme, mehteran-ı alem, ehl-i hıref ve diğer cemaatlere ait maaş defterinden kul kardeşlerinin oldukça fazla olduğu görülebilmektedir. BOA; D.SVM.d. 36068, s. 10-17. 3 Mayıs 1563'te sol kol alaybeyi İskender'in kardeşi Müslüman olunca serraç şakirtlerine yazılmıştı. BOA; ARSK.d. 1456, s. 15. 10 Kasım 1581'de Müslüman olan saray aşçılarından birinin kardeşi mutfağ-ı amireye şakirt yapılmıştı. 6 Nisan 1582'de de yine bir aşçının Müslüman olan kardeşi mutfağa şakirt yapılmıştı. BOA; KK.d. 239, s. 193, 320. 22 Temmuz 1585 tarihinde, kilercilerden birisinin Müslüman olan kardeşi kiler hizmetine alınmıştı. BOA; KK.d. 249, s. 111. 30 Mart 1556'da Ermeni Ahmed'in babası Müslüman olunca oğlunun çalıştığı mirî kumaşhaneye alınmıştı. BOA; A.DVNS.MHM.d. 2, hk. 436. Müslüman olup kardeşlerinin yanına aşçı olarak girenlerin kaydı için bk. BOA; KK.d. 238, hk. 184, 315.

alınmıştı.²⁴ Kapıcılık ve müteferrikalık²⁵ gibi istisnai bazı kadrolar dışında²⁶ üst derece kapıkulu ocaklarından kul kardeşleri ve akrabalarına hemen dirlik verilmezdi, umum durumda aşağıda bahsedilecek usule tabi tutulurlardı. Ancak az da olsa teknik sınıflar olan cebeci, topçu ve top arabacıları ocaklarına doğrudan alınabiliyorlardı.²⁷

Memleketlerinde ihtida edip sonra dirlik için payitahta gelenlere benzer muamele edildiği gibi Müslüman doğmuş kul kardeşleri ve kul akrabaları da aynı haktan istifade ediyorlardı.²⁸ Bunların sayıları akrabasının mevkiine göre artabiliyordu. Mesela 1 Temmuz 1572'de bostancıbaşının İstanbul'a gelen akrabalarından (alt isimlerinden mühtedi oldukları anlaşılan, 7'si Arnavut, 1'i Bulgar ve 2'si Bosnalı) 10 kişi Galata Sarayı'na, 6'sı hasbahçeye alınmıştı;²⁹ 20 Aralık 1588 tarihinde Kilercibaşı Ahmed Ağa'nın 7 yedi akrabasına (5'i İlbasanlı, 1'i Ohrili) 6'şar bin timar verilmişti ki alt isimlerine göre bunların beşi mühtedi, ikisi Müslüman oğlu idi.³⁰

Akrabaları sayesinde hemen dirlik temin edebilenlerin yanında kul kardeşliğinin esas mevzusunu, büyük kısmı yine mühtedi olan bütün ocakların mensuplarının askerliğe elverişli kardeşleri ve akrabaları teşkil etmekteydi. Kapıkulu ocaklarına ve timar düzenine

²⁴ BOA; ARSK.d. 1471, s. 18-19.

²⁵ Kapıcıbaşı, müteferrika, çaşnigir ve metinde geçen diğer görev ve isimler için bk. İsmail hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2014.

²⁶ Vezir Ferhad Paşa'nın babasına Müslüman olduğunda 40 akçelik dergâh-ı ali müteferrikalığı emekliliği verilmişti. BOA; KK.d. 216B, s. 32. Haziran 1581'de Mirahor Kurd Bey'in Müslüman olan ve Arslan adını alan kardeşi kapıcı yapılmıştı. BOA; KK.d. 238, s. 344.

²⁷ Mesela Müslüman olarak Mustafa adını alan bir yayabaşının kardeşi topçu yapılmıştı. BOA; A.d. 2994, s. 162.

²⁸ 1526'da kapıkulu sipahileri içinde olan Mustafa b. Üveys, maktul yeniçeri ağası Mustafa Ağa'nın dayısı oğlu idi. Önce solak sonra sipahi olmuştu. TSMA, d. 5361, s. 6. Bu defterde her türlü akrabadan girişler görülebilir. Çok sayıda kardeşi beylerbeyi seviyesine çıkan Koca Sinan Paşa'nın kız kardeşlerinin çocukları ve amcazedeleri de sancakbeyi yahut zaimdi. BOA; KK.d. 228, s. 12. BOA; KK.d. 225, s. 104. Koca Sinan Paşa'nın akrabaları için ayrıca bk. Ahmet Önal, Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri: 1520-1596, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012. 20 Şubat 1556'da çuhadarın kardeşi Arnavut Ali İstanbul'a geldiğinde baltacılar yazılmıştı. BOA; A.DVNS.MHM.d. 2, hk.1989. 17 Şubat 1557'de Cebehane-i Âmire'de tolga yapan üstatlardan ölenlerin yerine bu işten anlar üç kul kardeşi alınmıştır. BOA; A.DVNS.MHM.d. 2, hk. 2026. 2 Haziran 1564 tarihinde Rodos Beyi Ali Bey'in akrabasından Derviş'e düşenden dirlik verilmişti. BOA; KK.d. 219, s. 201. Mart 1575'te yeniçeri ağasının bir akrabasına timar verilmişti. BOA; KK.d. 229, s. 35. 18 Temmuz 1594 tarihinde miralem Kurd'un kız kardeşinin oğluna 8 bin timar verilmişti. BOA; A.d. 2394, s. 218. Kâmil Kepeci 213 nolu defterde akrabalara dirlik verilmesine ilişkin kayıtlar oldukça fazladır. Ayrıca bk. BOA; A.DVNS.MHM.d. 25, hk. 787.

²⁹ BOA; KK. d. 225 s. 43. 23 Temmuz 1572'de miralem Yakup Bey'in akrabasından 3 oğlan Galata Sarayı'na alınmıştı. BOA; KK. d. 225, s. 55.

³⁰ BOA; KK. d. 250, s. 30.

girmenin daha sıkı kurallara tabi olduğu ve özellikle “yararlılığın” arandığı dönemde askerlerin kardeş ve akrabaları hususi bir usul dairesinde istihdam ediliyordu. Buna göre kul kardeşleri belli hizmetlerde kullanılmaları ve yararlılıklarının görülmeleri akabinde sürekli dirliklere geçiyorlardı.

Uygulamaya akrabalar dâhil olsa da hepsi beraber *kul kardeşi* / *kul karındaşı* / *birader-i kul* olarak isimlendirilirdi. Birinci şekilde yani ihtida ettikten hemen sonra dirlik alarak düzene dâhil olanlara memleketleri alt isim olarak verilirdi. Belli hizmetler sonrasında dirlik alan kul kardeşleri ve akrabalarının künyelerinde *nev-müslim*, *birader-i kul* yahut kardeşine izafetle *Ahmet birâder-i Mustafa* şeklinde alt isimler vardır. Alt ismine memleketleri yazılanlar az da olsa vardı. Mutlak bir kaide bulunmasa da umumiyetle kardeşler için alt isim olarak *birader-i kul* veya (*Ahmed*) *birader-i (Mehmed)* kullanılırdı.³¹

Kayıtlara göre kul kardeşleri ve akrabaları içinde yeniçerilerin ağırlığı fazlaydı.³² Durumu teyit eder şekilde bir görevlendirme kaydında kul kardeşleri *yeniçeri kardeşi* olarak gösterilmekteydi.³³ Bunun sebebi kapıkulu süvarileri içinde devşirme ve köle asıllıların nispetinin yeniçeriliğe göre düşük olması ve bu asıdan olanların bir kısmının da yeniçerilik veya acemi oğlanlıkları döneminde kardeşlerini dâhil ettirmeleri idi. Uygulamanın eskiliği ve hatta yeniçerilikle doğmuş olabileceğine delalet eden diğer bir husus ise kul kardeşleri ve akrabalarının kayıtlarından ve görevlendirilmelerinden merkezde yeniçeri ağasının sorumlu olmasıdır. Yine umumiyetle görevli gittiklerinde başlarına yeniçeri zabitlerinden biri verilirdi.³⁴

Henüz bir dirlik elde edememiş ve bu maksatla bekleyen kul kardeşleri ve akrabalarının istihdamlarına bakalım. Büyük bir kısmı diğer gönüllüler³⁵ gibi sefer zamanlarında orduyla beraber hareket ediyordu. Orduda buldukları zaman sayıları daha da artıyordu. Çünkü asker ihtiyacı bilindiğinden ve duruma göre ocaklara girmeleri kolaylaştığından talipliler sefer zamanları orduya katılmaktaydılar. Tabii orduyla hareketleri kale muhafazalarında daimî şekilde istihdam edilmelerine de imkân sağlıyordu. I. Selim Mısır’a giderken kul kardeşi

³¹ BOA; A.DVNS.MHM.d. 4, s. 9. BOA; KK.d. 222, s. 210. TSMA, d. 5361, vrk. 10.

³² Verilen dipnotlarda bu durum görülmektedir, ayrıca şu kayıtlara bk. BOA; KK.d. 211, s. 16. BOA; KK.d. 219, s. 43. BOA; KK.d. 239, s. 193. BOA; KK.d. 242, s. 105. BOA; KK.d. 249, s. 119. BOA; A.DVNS.MHM.d. 25, hk. 195.

³³ BOA; KK.d. 213, s. 123.

³⁴ BOA; A.RSK.d. 1457, s. 8. BOA; KK.d. 213, s. 110.

³⁵ Pal Fodor; “Serhatta Ekmeğini Çıkarmak: 16. Yüzyıl Osmanlı Ordusunda Gönüllüler”, *Kızıl Elma*, (Tercüme: Özgür Kolçak), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2020, s. 413-456.

yazılması emri verildiğinde kapıkulu süvarileri ve yeniçeriler gibi askerler bizzat kardeşlerini kendi ocaklarına yazdırmışlardı.³⁶ 16 Eylül 1574 tarihinde, bu yılki Halkavud Savaşı'nda yararlılıkları görülen 41 kul kardeşi Mısır'daki mustahfızan bölüğüne alınmıştı.³⁷ Topçular Kâtibi'nin yazdığına göre 1595 yılında garp seferine giden sadrazam Ferhad Paşa orduda mevcut 3 bin kul kardeşine ilaveten 500 daha yazdırmıştı, bunların başına bir ağa tayin ettirmiş ve her menzilde silahları ile otağı önünde geçit resmi yapmalarını emretmişti.³⁸ Hatta bu yıl kul kardeşleri çadır temin etme hususunda topçularla kavga etmişlerdi.³⁹ Serdar Ferhat Paşa 1583 yılında fethettiği Revan'a ordudakilerden 1000 kul kardeşi yerleştirmişti,⁴⁰ 1604 yılında şark serdarı Cıgalazade Sinan Paşa yine ordusunda bulunanlardan Kars'a yeni kul kardeşi yazmıştı.⁴¹

Kul kardeşleri Osmanlı coğrafyasının doğu ve güney tarafındaki askerî harekâta oldukça yoğun bir şekilde kullanılmaktaydı. Kapıkullarının, özellikle piyade olan yeniçerilerin mevcutlarının az olduğu devirlerde merkezden taşraya asker göndermede kul kardeşlerinden istifade ediliyordu. Verilecek misallerden görüleceği üzere sadece bir defada görevlendirenlerin sayıları birkaç yüzden bine varacak dereceye ulaşmaktaydı. Bunlar ya bir müddetle burada kalmaktaydılar yahut gönderildikleri yerlerdeki kalelerin kadrolarına dâhil edilmekteydiler. 1552 yılı Nisan'ında Kefe'deki bir durum için gönderilen 300 kul kardeşine yeniçerilik, kapıkulu süvariliği ve timar vadedilmişti.⁴² 1556 yılında Şirvan Kalesi için kul kardeşi yazılmıştı;⁴³ 25 Kasım 1564 tarihinde Yemen beylerbeyi tayin edilen Rıdvan Paşa'ya, 1000 asker hazırlaması ve bunları kul kardeşlerinden de seçmesi istenmişti;⁴⁴ Aralık 1567'de 300 kul kardeşi merkezden Mısır yeniçerisi olarak gönderilmişti;⁴⁵ 18 Şubat 1568 tarihinde Yemen serdarı Lala Mustafa Paşa'nın yerli yeniçeri olarak istihdam edeceği

³⁶ TSMA, d. 2170, s. 5. TSMA, d. 5361, vrk. 9.

³⁷ BOA; KK.d. 228, s. 28.

³⁸ Topçular Kâtibi 'Abdulkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi, (Metin ve Tahlil), Cilt I, (yayına hazırlayan Ziya Yılmaz), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s. 59.

³⁹ Kâtib Çelebi; Fezleke, (Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655), Cilt I, (hazırlayan Zeynep Aycibin), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016, s. 71.

⁴⁰ Gelibolulu Mustafa Âli, Kühû'l-Ahbâr, (yayına hazırlayan Ali Çavuşoğlu), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2019, s. 1050.

⁴¹ Topçular Kâtibi Tarihi, I, 391.

⁴² Abid Yaşaroğlu; Topkapı Sarayı Kütüphanesi Koşuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri, (1a-260a Tahlil ve Transkript), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995, s. 339.

⁴³ BOA; KK.d. 215, s. 99. BOA; A.RSK.d. 1457, s. 60.

⁴⁴ BOA; A.DVNS.MHM.d. 6, hk. 412.

⁴⁵ BOA; A.DVNS.MHM.d. 7, hk. 584, 698.

1.000 askerin 600'u İstanbul'daki mevcut kul kardeşlerinden gönderilmişti;⁴⁶ 5 Mayıs 1572'de yeniçeri ağasına, Mısır'da askere ihtiyaç duyulduğunda merkezdeki kul kardeşlerinden 1.000 asker seçerek Mısır yeniçerisi olmak üzere göndermesi emredilmişti.⁴⁷ 1577 yılında Kıbrıs'ta boşalan gediklerde istihdam için merkezden kul kardeşi gönderilmişti.⁴⁸ Bu şekilde istihdam edilenler sonrasında görev yerlerini değiştirip istedikleri yerlere veya memleketlerine gidebiliyorlardı.⁴⁹

Kul kardeşlerinin bir kısmı nakliye, haberleşme, vergi tahsili ve hazine sevki gibi çeşitli kamu işlerinde çalıştırılırdı. Kardeşleri veya akrabalarının buldukları kalelerde hizmet etmeleri de oldukça yaygındı. Özellikle Budin, Şam ve Van gibi kalelerde yeniçeri kardeşleri fazlaydı ki buralardaki yerli yeniçeri teşkilatlarından dirlik elde ediyorlardı.⁵⁰ Mısır ve Şam gibi yerlerde birikenler ise yukarıda gösterilen görevlerde kullanılmaktaydı.⁵¹ Kul kardeşleri yine yaygın şekilde beylerbeyleri, sancakbeyi veya diğer görevlilerin maiyetinde bulunabiliyorlardı ve onlar vasıtasıyla daha kolay dirlik temin ediyorlardı.⁵²

⁴⁶ BOA; A.DVNS.MHM.d. 7, hk. 894-95. Serdar olduğundan emirler Koca Sinan Paşa'ya gönderilmiştir. BOA; A.DVNS.MHM.d. 7, hk. 2356.

⁴⁷ BOA; A.DVNS.MHM.d. 16, hk. 313.

⁴⁸ BOA; A.DVNS.MHM.d. 30, hk. 563. BOA; A.DVNS.MHM.d. 31, hk. 245.

⁴⁹ BOA; KK.d. 213, s. 123. BOA; KK. d. 215, s. 99. BOA; KK.d. 219, s. 197. BOA; A.RSK.d. 1457, s. 60.

⁵⁰ 995/1586-87 yılı Budin Kalesi yeniçerileri defterine göre hemen her bölükte bir veya birkaç birader bulunmaktadır. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), 156. 1573 yılına ait Kıbrıs yerli yeniçeriler defterinde de bazı bölüklerde kul kardeşleri vardır. BOA; YB. 04.d. 17. Hem Budin hem de diğer kalelere münferiden veya topluca yazılan yeniçeri kardeşleri ile alakalı oldukça fazla kayıt vardır. Mesela 28 Kasım 1571'de Budin yeniçerilerinin kardeşi yedi kişi beylerbeyinin isteği ile buraya 3 akçe ile yeniçeri yapılmıştı (BOA; A.d. 2995, s. 48); 30 Temmuz 1581 tarihinde bir yeniçerinin iki kardeşi dirlik istediğinden Budin yeniçeriliği verilmişti (BOA; A.DVNS.MHM.d. 45, hk. 672.); Bağdat muhızrının kardeşi mühtedi Mehmed b. Abdullah'a, buradan gedik verilmişti. BOA; KK. d. 229 s. 153. Diğer kayıtlar için bk. BOA; KK.d. 209, s. 83. BOA; KK.d. 213, s. 207. BOA; KK.d. 215, s. 110. BOA; KK.d. 219, s. 43. BOA; KK.d. 220, s. 28, 57. BOA; KK.d. 226, s. 191. BOA; KK.d. 241, s. 171. BOA; A.d. 2994, s. 39-40. BOA; A.DVNS.MHM.d. 4, s. 9, 23.

⁵¹ Darling; age., s. 22-23.

⁵² 8 Eylül 1556'da Van beylerbeyinin ismini verdiği ve Bitlis'ten kul gediği istediği 4 adamının ikisi kul kardeşi idi. BOA; KK.d. 215, s. 105. 19 Eylül 1563'te haber hizmetinde kullanılan kul kardeşine Van'dan düşenden gönüllü gediği verilmişti. BOA; A.d. 2994, s. 51. 11 Aralık 1563'te Amed gılmanlarından kul kardeşi Hasan hazine sevkinde kullanıldığından sol gureba bölüğüne yazılmıştı. BOA; KK.d. 218, s. 92. 2 Kasım 1565'te Halep hazinesinden dirliksiz hizmet ederken timara çıkan yeniçeriler yerine defterdarın isteğiyle, yazılan 14 kişi içinde 4 kul kardeşi vardı. BOA; A.d. 2994, s. 99. 1 Temmuz 1576'da Şhrizol beylerbeyi iken ölen Hasan Paşa'nın adamları içinde olan kul kardeşine Bağdat'tan gönüllü gediği verilmişti. BOA; KK.d. 230, s. 302. 14 Kasım 1663'da Muzaffer Paşa'nın dirlik isteği 14 kişinin ikisi kul kardeşi idi. BOA; KK.d. 220, s. 186. 15 Şubat 1556'da Bitlis Beyi'nin ismini verdiği, Bitlis'ten ve Van'dan kul gediği verilen 7 kişiden

Yukarıda gösterilen istihdamları mukabilinde kul kardeşleri ve akrabaları, kapıkulu ocaklarına geçebilmekte ve timar-zeamet sahibi olabilmekteydiler. Verilen kayıtlardan da anlaşılabilceği üzere kardeşlerinin veya akrabalarının mensup olduğu ocaklara yazılma gibi bir gelenek vardı. Toplu yazılma dışında münferiden de dirlik temin edebiliyorlardı.⁵³ Ruûs kayıtlarından da bunlarla alakalı talepler ve araçlar görülebilmektedir.⁵⁴ Ocağa girme şartları biraz daha sıkı olan yeniçeriliğe mühtediler doğrudan alınmadıklarından kul kardeşleri bu ocağa ancak askerî görevlerde kendilerini ispat ettiklerinde girebiliyorlardı. Yeniçeri maaş defterlerine bakıldığında da yeniçeri ortalarında birer ikişer kul kardeşlerinin kayıtlı olduğu görülebilmektedir.⁵⁵

1580'lerden sonra kul kardeşi istihdamında hem sayı hem de şekil itibarıyla bazı değişiklikler oldu. Kalelerde asker ihtiyacı kul kardeşi istihdamını arttırırken diğer taraftan kapıkulu sayısının artışı kul kardeşi arzını arttırmıştı. XVI. yüzyılın sonundan itibaren kayıtlardan yazılanların fazlalığı görülebilmektedir. Şekil bakımından değişiklik ise eskiden olduğu gibi yerli yeniçeri⁵⁶ veya diğer sınıflara alınma devam etmekle birlikte kendi adlarıyla kalelerde teşkilatlar kurulmasıdır. Sürekli harpler sebebiyle muhafazaları için asker lazım olan Şirvan, Tebriz, Revan, Kars, Tiflis, Ahıska gibi doğudaki kalelerde kul kardeşi teşkilatları vardı.⁵⁷ Şam'daki yerli yeniçeriler içinde ise *birader-i kul bölüğü* teşkil edilmişti.⁵⁸ Bunlar ihtiyaca göre kaleler arasında naklediliyorlardı.⁵⁹

Kalelerdeki kul kardeşleri teşkilatı, yeniçeri ve diğer piyade teşkilatları benzeri olarak cemaat ve bölük şeklindeydiler. Her bölüğün

4'ü kul kardeşi idi. BOA; A.RSK. d. 1456, s. 17. Diğer bazı kayıtlar için bk. BOA; A.d. 2994, s. 13. BOA; KK.d. 220, s. 17, 68. BOA; KK.d. 230, s. 321.

⁵³ BOA; KK.d. 214, s. 30. BOA; KK.d. 216 s. 51. BOA; KK.d. 237, s. 201.

⁵⁴ BOA; KK.d. 216B, s. 11. BOA; KK.d. 216, s. 11. BOA; KK.d. 218, s. 92. BOA; KK.d. 220, s. 32. BOA; KK.d. 241, s. 169, 171. BOA; KK.d. 247, s. 48. Çok fazla sayıda topçunun yazılması için bk. BOA; KK.d. 221, s. 145. BOA; A.d. 2994.

⁵⁵ H.932 tarihli yeniçeri maaş defterinde ortalarda birader-i kul vardır. TSMA, d. 736. Diğer misal kayıtlar için bk. BOA; MAD.d. 5772; BOA; KK.d. 221, s. 41, 73.

⁵⁶ Tebriz'de yerli yeniçeri yapılan 1000 kul kardeşini birkaç yıl önce serdar Ahmed Paşa sildirmişken Eylül 1602'de yeni Tebriz beylerbeyi tekrar merkezden isteyerek yazdırtmıştı. BOA; KK.d. 70 s. 348.

⁵⁷ BOA; A.RSK.d. 1472, s. 22. BOA; A.RSK.d. 1474, s. 51, 110. BOA; A.RSK.d. 1479, s. 23, 28, 33.

⁵⁸ Bab-ı Asafî Nişan ve Tahvil Defterleri, (A.NŞT.d.) 1144, s. 177.

⁵⁹ 1580 yılında Kefe'deki kul kardeşleri Şirvan'a nakledilmişti. BOA; KK.d. 238, s. 291. 1604 yılında ise Tebriz muhafızı kul kardeşlerinin 300'ünü Nahcivan muhafazasına göndermişti. Beyhan Dinç; Peçevî Tarihi (250b-284a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s. 125.

ve cemaatin bir yayabaşı vardı. Ayrıca her kalede başlarına bir ağa tayin ediliyordu. Ağalar o kale yahut başka kalelerde görevli yüksek rütbeli askerlerden, yeniçeri ocağı çorbacılarından, kapıkulu sipahilerinden yahut saray görevlilerinden seçiliyordu.⁶⁰ Teşkilatlarının ayrıca kethüdaları, çavuşları ve kâtipleri vardı.⁶¹ Ağalarının yevmiyeleri 70-100, kethüdalarının 40 akçe idi.⁶²

Akrabaları sayesinde iç oğlanlarına dâhil olma ve bütün görevlere erişme Osmanlı Devleti'nin sonraki dönemlerinde de yaygındı. Özellikle saraylara istihdamda akraba ve kardeşlik ağırlıklı bir yol olarak var oldu.⁶³ Ancak kul kardeşi adıyla bir isimlendirme ve bunlara dayanılarak oluşturulan askerî kuvvet ve yapılar 1610'lu yıllarda birden ortadan kalktı.

Uygulamanın sonra ermesinde biri kaynak diğeri askerî yapının işlerliği bakımından iki sebep söz konusudur. Kul kardeşliği ve akrabalığı bahsedildiği üzere esasen devşirme ve kölelik yoluyla düzene dâhil olanlarla ilişkili idi. Pençik, sürekli fetihlere ve akınlara bağlı olarak işleyen ve köle sağlayan bir usuldü. XVI. yüzyılın sonunda fetihler ve akınlara önceki dönemlere nazaran azalmıştı.⁶⁴ Diğer bir kaynak olan devşirme ise XVII. yüzyıl başında büyük çapta uygulansa da sonrasında iyice azalmıştı. Hem pençik hem de devşirmeye bağlı olarak mühtedi sayısı azalmış, bu haliyle kul kardeşliğinin kaynaklarında büyük bir azalma olmuştu.

Kaynağı azalan uygulamanın kalelerdeki teşkilatlarının ortadan kalkmasının sebebi ise ocakların asker teminindeki değişiklikti. 1590'lı yıllarda gittikçe şiddetlenen ve yaklaşık yirmi yıl süren doğu ve batı tarafındaki savaşlarla Celâlılerle olan mücadele, devleti acil asker teminine mecbur etmişti. Kul kardeşliği gibi zaten kapıkullarına dâhil olabilen bir zümre, hiç beklemeden yani kul kardeşi olarak istihdam

⁶⁰ BOA; A.RSK.d. 1472, s. 22. BOA; A.RSK.d. 1474, s. 51, 110. BOA; A.RSK.d. 1479, s. 33. BOA; A.RSK.d. 1482, s. 5, 7, 76, 94, 199. BOA; KK.d. 232, s. 59. BOA; KK.d. 248, s. 5. BOA; KK.d. 253, s. 31. BOA; A.NŞT.d. 1173, s. 14, 37. BOA; A.NŞT.d. 1140, s. 149. BOA; A.NŞT.d. 1144, s. 29.

⁶¹ BOA; A.d. 2934, s. 77. BOA; A.NŞT.d. 1144, s. 136. BOA; A. NŞT.d. 1158, s. 90. BOA; A.RSK.d. 1480, s. 5. BOA; A.RSK.d. 1482, s. 22. BOA; KK.d. 232, s. 54.

⁶² BOA; A.DVNS.MHM. d. 7, hk. 895.

⁶³ Bazı misaller için şu kaynaklara bakılabilir. Defterhane-i Amire (DFE.) Timar-Zeamet (Ruznameç) Defterleri (RZ.d.), 678, s. 15. Fezleke, II/1377. Nazire Karaçay Türkal; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106 1654-7 Şubat 1695, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012, s. 1020, 1089, 1157. Ziya Akkaya, Vecihi Devri ve Eseri 1637-1661/1057-1071, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1957, s. 218.

⁶⁴ Halil İncalcık; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emegi", Osmanlılar (Fütühat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2022, s. 174-175.

edilmeden hemen ocaklara ve kalelerin kadrolarına alındılar. Kalelerdeki kul kardeşi teşkilatları ise mevcut mensupları sayesinde bir müddet daha var olsalar da yeni aktarma olmadığından kısa zaman sonra ortadan kalktı.⁶⁵

Sonuç

Asker kaynağı olmasından öte sınıf değişimi imkânı sağlayarak ve ağırlıklı ihtidaya dayanarak toplum yapısını dönüştürmenin vasıtalarından biri olarak öne çıkan kul kardeşliği, Osmanlı askerî düzeninin bazı hususiyetlerini göstermektedir.

Kul kardeşliğinin en büyük kaynağı yukarıda gösterildiği üzere gönüllü ihtida idi. Elbette askerî zümre içinde yükselme yollarına kolayca dâhil olma yahut en azından maaş gibi sürekli gelir elde etme bakımından sağlam bir teşvike dayanmaktaydı. Gönüllü ihtidaya olan bu rağbet, özellikle devşirme ve kölelik uygulamalarının -her ne kadar her kişi için başta böyle bir durum söz konusu olsa bile- katı yüzünü tartışmalı hale getirmektedir. Devşirmeler ve köleler buldukları durumdan memnuniyetlerini gösterir şekilde kardeşlerini ve diğer akrabalarını gönüllü olarak düzene dâhil etmekteydiler ve ehemmiyetli bir insan kaynağını yönlendirmekteydiler. Dirlik verilmesinin ihtidayı teşvik eder bir şekilde kullanılması, asker kaynağı olma bakımından öne çıkan Bosna ve Arnavutluk gibi muhitlerin İslamlaşmasını da kolaylaştırıyordu.

Uygulama Osmanlı Devleti'nin asker temin etme bakımından cazibesini de göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin gücünün artışı ve sürekli büyümesi asker kaynağına dönüştürülmede muvaffakiyetle kullanılıyordu. Elbette bu şekil asker temin etme, sürekli dirlik sağlayan ocaklar veya yapıların da bahsedilen bu kesimlere açık olmasını gerektiriyordu.

Kul kardeşliğinin mevcudiyetinin bize gösterdiği diğer bir husus Osmanlı Devleti'nin asker çeşitliliğidir. Kapıkulu sayısının az olduğu XVII. yüzyıl öncesinde kalelerin muhafazasında ve Yemen, Habeşistan ve Kuzey Afrika gibi yerlerde ücretli askerliğe dayalı müstakil kuvvetler kullanılmaktaydı. Kul kardeşliğinin uygulamasının kalktığı dönemde ise merkezdeki kapıkulu ocakları artan mevcudlarıyla beraber

⁶⁵ Osmanlı askerî yapısındaki dönüşüm için şu çalışmalara bakılabilir. Halil İnalcık; Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar, IV, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016, s. 26-43. Özgür Kolçak; Ok, Tüfek ve At, 16. Yüzyılda Osmanlı Askerî Devrimi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2023. Değişimin yeniçeriler üzerinden incelenmesi için ise bk. Gül; age., Cilt I, 61-162.

daha esnekleştirilerek kullanılmışlardır ki özellikle kalelerde istihdamları oldukça artmıştı.⁶⁶ Bu süreçte ortadan kalkan tek yapı kul kardeşliği de değildi, oldukça fazla kullanılan diğer bir piyade asker türü olan azeplerin de sadece kalelerde istihdamı kalmıştı.

Osmanlı düzeninde dirlik-mansıp elde etme ve hızlı yükselmeye bir devlet adamının kardeşi, akrabası veya adamı olma, yani himayecilik oldukça etkili bir yoldu. Himayeciliğin neticelerinden birisi güç temerküzü idi. Bir ocağın ağalığından başlayarak yükselen birisi, akrabalarının yahut adamlarının düzen içinde var olmalarını ve yükselmelerini sağlayarak aynı zamanda kendisini güçlü hale getiriyordu. Bu imkânı olan beylerbeyi ve sancakbeyi gibi üst seviye devlet adamları birbirlerini destekleyerek hâkim kesim olma gayretinde oluyorlardı. II. Selim sonrasında sadrazamlığın elde edilmesi ve tutulmasında bu destek daha da ehemmiyetli hale geldi. XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki meşhur ve güçlü devlet adamlarından Sokullu Mehmed Paşa, Lala Mustafa Paşa ve Koca Sinan Paşa akraba ve çevrelerinin genişliğiyle temayüz etmişlerdi. Düzenin her zaman için uygulamaya açık olması sonraki dönemde de beylerbeyi gibi üst seviye devlet adamları içinde kardeşlerin varlığını korumuştur. XVII. yüzyılda da sadrazamlığa yükselen devlet adamlarının kardeş ve akrabalık ilişkileri yoğunlukta idi. Yine beylerbeylik / valilik yapan çok sayıda kardeş vardı.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-1 Asâfi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d.): 2, 3, 4, 6, 7, 16, 25, 31, 45, 68, 91.

Bâb-1 Asâfi Ruûs Kalemi Defterleri (A.RSK.d.): 1455, 1456, 1457, 1471, 1472, 1474, 1479, 1480, 1482.

⁶⁶ XVI. yüzyıl sonunda başlayıp sonraki yüzyıl başına kadar devam eden harplerde, kalelerde önceki mevcutlarına göre çok fazla askere ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç padişaha sunulan telhislerde bile açıkça görülmektedir. Cengiz Orhonlu; Osmanlı Tarihine Ait Belgeler-Telhisler (1597-1607), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1970, s. 51-52. Aynı dönemde kalelerdeki yeniçeri mevcudunun değişimi için bk. Gül; age., I, s. 282 vd. XVII. yüzyılda Rumeli'deki Osmanlı kalelerine genel bakış için ise bk. Mark L. Stein; Osmanlı Kaleleri-Avrupa'da Hudut Boyları, (çeviren Gül Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007.

Bab-1 Asafi Nişan ve Tahvil Defterleri, (A.NŞT.d.): 1140, 1144, 1158, 1173.

Bâb-1 Asâfi Sadaret Defterleri, (A.d.): 2934, 2994, 2995.

Bâb-1 Defteri Süvari Mukabelesi Defterleri (D.SVM.d.): 36068.

Defterhane-i Amire Timar-Zeamet (Ruznamçe) Defterleri (DFE,RZ.d): 678.

Kâmil Kepeci Defterleri (KK,d.): 70, 209, 211, 213, 214, 215, 216, 216B, 218, 219, 220, 221, 222, 225, 226, 228, 229, 230, 232, 233, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 247, 248, 249, 250, 252, 253, 257.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.): 156, 5772.

Yabancı Arşivler (YB.4): 17.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

Defterler (TSMA, d.): 736, 2170, 5361, 9439.

2. Kitap, Makale ve Tezler

AKKAYA, Ziya; Vecihi Devri ve Eseri 1637-1661/1057-1071, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1957.

BARKAN, Ömer Lütfi; “H 933-934 (M 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 15/1-4, s. 251-329.

BARKAN, Ömer Lütfi; “Timar”, Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 12/I, s. 286-332.

BOSTAN, Çelebi; Târih-i Sultan Süleyman, Viyana Millî Kütüphanesi, No.: 998.

BOSTAN, İdris; Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015.

BOSTAN, İdris; Osmanlı Bahriye Teşkilatı; XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.

DARLING, Linda T.; The Janissaries of Damascus in the Sixteenth Century, Or, How Conquering a Province Changed the Ottoman Empire, Berlin, 2019.

DİNÇ, Beyhan; Peçevî Tarihi (250b-284a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

FODOR, Pal; “Serhatta Ekmeğini Çıkarmak: 16. Yüzyıl Osmanlı Ordusunda Gönüllüler”, Kızıl Elma, (Tercüme: Özgür Kolçak), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2020, s. 413-456.

Gelibolulu Mustafa Âli; Kühü'l-Ahbâr, yayına hazırlayan, Ali Çavuşoğlu, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2019.

GÜL, Abdulkasım; Yeniçeriliğin Tarihi, I-II, Küre Yayınları, İstanbul, 2022.

İNALCIK, Halil; Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

İNALCIK, Halil; “Timar”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 41, s. 168-173.

İNALCIK, Halil; Devlet-i ‘Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar, II, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.

İNALCIK, Halil; Devlet-i ‘Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar, IV, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016.

İNALCIK, Halil; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Köle Emeği”, Osmanlılar (Fütühat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2022, s. 155-182.

Kâtib ÇELEBİ; Fezleke, (Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655), Cilt I, hazırlayan Zeynep Aycibin, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2016.

KOLÇAK, Özgür; Ok, Tüfek ve At, 16. Yüzyılda Osmanlı Askerî Devrimi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2023.

ORHONLU, Cengiz; Osmanlı Tarihine Ait Belgeler-Telhisler (1597-1607), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1970.

ÖNAL, Ahmet; Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri: 1520-1596, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012.

SAHİLLİOĞLU, Halil; H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2002.

SAĞIRLI, Abdurrahman; Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000.

STEIN, Mark L; Osmanlı Kaleleri, Avrupa'da Hudut Boyları, (çev. Gül Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007.

ŞAHİN, Mehmet; Kuyucu Murad Paşa'nın Celâlî Seferi Mühimesi (1607), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002.

Topçular Kâtibi 'Abdulkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi, (Metin ve Tahlîl), Cilt I, Yayına Hazırlayan: Ziya Yılmaz, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.

TÜRKAL, Nazire Karaçay; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106 1654-7 Şubat 1695, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2012.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları, Cilt I-II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2014.

ÜNSAL, Coşkun; Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2023.

YAŞAROĞLU, Abid; Topkapı Sarayı Kütüphanesi Koşullar 888 Numaralı Mühimme Defteri, (1a-260a Tahlil ve Transkript), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995.

YILDIZ, Murat; Bostancılıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2011.

YILMAZ, Gülay; "The Devshirme System and the Levied Children of Bursa in 1603-4", Belleten, C 79, S 286, 2015, s. 901-30.